

LEONID M. ARCHANGIELSKI

W kwestii badań nad językiem moralności

Maria Makai i István Szabó podkreślali w swoich referatach determinację moralności czynnikiem ekonomicznym. Idea ekonomicznej determinacji moralności to olbrzymie osiągnięcie marksizmu, zapewniające etyce status prawdziwej nauki. Przyjęcie za punkt wyjścia radykalnych przeobrażeń ekonomicznych umożliwiło wyjaśnienie historycznej ewolucji moralności oraz tych jakościowych, rewolucyjnych przełomów, które cechują narodziny moralności proletariackiej. Wypada tu również dodać, że determinacja moralności realizuje się także w sferze duchowej, poprzez oddziaływanie na moralność innych form świadomości społecznej: prawa, nauki, sztuki, światopoglądu itd. Oczywiście trzeba tu rozróżnić determinację pierwotną (ekonomiczną) i determinację wtórną (duchową, ideologiczną). Wyraża się w tym zasada materializmu historycznego jako podstawowej metody naukowego badania moralności. Z drugiej strony zaś nie wolno zapominać też o zwrotnym oddziaływaniu moralności na ekonomiczne i duchowe życie społeczeństwa, tj. o społecznej funkcji moralności; ale to już odrębne zagadnienie.

Druga teza, która przewijała się tu w referacie M. Fritzhanda i innych, to teza stwierdzająca, że moralność nie występuje w czystej postaci. Oznacza to, że w takiej czy innej formie uczestniczy ona we wszelkich rodzajach stosunków społecznych, poczynając od stosunków ekonomicznych, a kończąc na najbardziej wysublimowanych sferach ideologii, przybierając postać specyficznej nadbudowy. Dzieje się tak dlatego, że wszelkie rodzaje stosunków społecznych realizują się w działalności ludzi, istnieją poprzez tę działalność, tj. dotyczą sfery motywacji moralnej. Wszak ludzie czynią to i owo nie tylko dlatego, że skłaniają ich ku temu względy utylitarne, taka czy inna potrzeba praktyczna, lecz także dlatego, że pragną czynić dobro lub zło, dopełnić obowiązku lub uczynić zadość swojemu sumieniu, w imię godności. Wszystko to oznacza, że moralność jest zdeterminowana nie tylko czynnikami pozamoralnymi, lecz także funkcjonalnie

włączona jest w mechanizm więzi społecznych w ich całokształcie. Toteż mają rację ci referenci, którzy twierdzą, że droga do poznania moralności prowadzi poprzez ujawnianie i badanie jej związków społecznych.

Chciałbym tu również zwrócić uwagę na pewne bardzo realne niebezpieczeństwo zagrażające niektórym badaczom. Rzecz w tym, że apelując do społecznych uwarunkowań moralności nietrudno zagubić jej samoistność. Chodzi tu o socjologizację moralności. Wyjaśnię to na następującym przykładzie. Czy badanie dynamiki potrzeb człowieka jest problemem z zakresu etyki? Nie, jest to problem socjologiczny. Ale stanie się problemem etycznym, jeśli będziemy rozpatrywać dynamikę potrzeb człowieka w języku moralności. Wszak właśnie charakter i treść potrzeb określają poziom pojmowania dobra, szczęścia i sensu życia, a w treści i zakresie poglądów na dobro i pomyślność, szczęście i sens życia wyrażają się rzeczywiste potrzeby konkretnej historycznej jednostki. Jednakże badanie języka moralności nie oznacza bynajmniej kopiowania zjawisk pozamoralnych ani też po prostu ich przemianowania. Zadanie polega na tym, ażeby rozszyfrować język moralności zgodnie z istotą samej moralności.

W radzieckiej literaturze etycznej badanie języka moralności określa się jako „badanie kategorii etycznych”. Jako kategorie określa się pojęcia dobra i zła, obowiązku, sumienia i godności, szczęścia i sensu życia. Są to kategorie tradycyjne, ukształtowane na przestrzeni całej wielowiekowej historii moralności i etyki. W historii krąg kategorii etycznych może się rozszerzać lub zawężać, ale wymienione tradycyjne kategorie pozostają jako rdzeń całego systemu pojęć etycznych.

Badanie swoistych cech języka moralności (kategorii etycznych) napotyka trudności w interpretacji istoty kategorii etyki, albowiem kształtują się one na styku dwóch form świadomości społecznej: moralności i nauki o moralności, tj. etyki. Z jednej strony są to pojęcia naukowe, z drugiej zaś — zachowują one swoiste cechy moralności: normatywność, charakter oceniający, motywacyjny. Każda z tych cech kojarzy się z jakąś formą świadomości społecznej, ale łącznie stanowią one właściwość tylko moralności. Powstaje pytanie: czy jedno nie wyklucza drugiego? Innymi słowy: czy można godzić w badaniu kategorii etycznych podejście normatywno-oceniające z podejściem teoretycznym, analitycznym?

Zanim odpowiemy na to pytanie, zauważmy, że w badaniu kategorii etycznych wyodrębnia się kilka szczebli opanowania języka moralności. (1) *Etap opisowy*, kiedy etyka wyklada normatywne treści dobra i zła, obowiązku, sumienia itd. tak, jak to brzmi z punktu widzenia interesów poszczególnych klas. Wprawdzie jest to raczej faktograficzny opis, ale i tu już zostaje przewyżniona jednostronność ich potocznego stosowania. Wszak w każdym poszczególnym przypadku w świadomości ludzi aktualizują się tylko niektóre aspekty treści pojęć moralnych. Ponadto

świadomość potoczna nie jest wolna od błędów i wypaczeń, subiektywizmu i powierzchowności. Naukowe poznanie etyczne dąży do ujawnienia i opisu wszystkich aspektów pojęć moralnych, do powiązania ich i ujawnienia historycznych, genetycznych relacji znaczeń.

Jednakże etyka nie może ograniczać się do opisu znaczeń języka moralności, albowiem przekształciłaby się w beznamiętnego rejestratora, w teorię obiektywistyczną. Toteż dla etyki marksistowskiej pierwszy (opisowy) etap badania jej kategorii to tylko etap wstępny do etapu głębszego (2) kryterialnego. Uzasadnianie kryteriów obiektywności treści dobra i zła, obowiązku, sumienia itd. stanowi jedno z podstawowych zadań etyki marksistowskiej, które może ona rozwiązać poprzez ujawnianie związków, jakie zachodzą między świadomością moralną a interesami postępu społecznego, skorelowanymi z interesami jednostki. Przyjęcie tego kryterium za podstawę umożliwia przewyżczenie ograniczoności formalnologicznej analizy języka moralności, cechującej etykę pozytywistyczną. Logiczna analiza pojęć moralnych ma swoje racjonalne ziarno, nie może jednak być jedynym kluczem ku prawdzie moralnej. Etyka marksistowska łączy w sobie to, co logiczne, i to, co historyczne, to, co klasowe, i to, co ogólnoludzkie. Ma to olbrzymie znaczenie dla oddziaływania etyki marksistowskiej na moralną świadomość mas, albowiem uzbraja ona teorię i praktykę wychowania w wiedzę o prawdziwych wartościach, kształtuje orientacje aksjologiczne odpowiadające komunistycznym ideałom.

(3) Etyka marksistowska zajmuje się nie poszczególnymi kategoriami, lecz systemem kategorii. Nauka to system wiedzy. Etyka jako nauka dokonuje systematyzacji kategorii. I tu dochodzimy do następnego, najwyższego poziomu poznania etycznego. Jak przedstawia się dziś stan systematyzacji kategorii w etyce marksistowskiej? Jeśli będziemy oceniali stopień zaawansowania badań w tym właśnie dziale etyki marksistowsko-leninowskiej, to trzeba stwierdzić, iż to właśnie zadanie realizowane jest w stopniu najmniejszym.

System kategorii określa z jednej strony obiektywna logika rozwoju i funkcjonowania przedmiotu nauki, z drugiej zaś logika poznania tego przedmiotu. Historia etyki to historia stopniowego opanowywania swojego przedmiotu (moralności), postępowanie od mniej ogólnego ku coraz bardziej wszechstronnemu oglądowi wewnętrznych i zewnętrznych związków moralności. Dlatego też obserwujemy w historii etyki szereg systemów pojęć etycznych, w których na plan pierwszy wysuwają się różne kategorie (np. sprawiedliwość u Platona, obowiązek u Kanta, szczęście u Feuerbacha, dobro u Benthama itd.). Ekspozowanie danej kategorii poza wszystkim innym wiąże się ze światopoglądową orientacją myślicieli. I trzeba tu oddać sprawiedliwość Heglowi, który po raz pierwszy w historii myśli

filozoficznej ujął etyczne pojęcia dobra, obowiązku, sumienia, godności w ich dialektycznym związku, aczkolwiek z pozycji idealizmu obiektywnego. Według Hegla, ogólna idea dobra, rozwijając się spontanicznie, przeistacza się w świadomość obowiązku, sumienia itd. Hegel uchwycił tu dialektykę tego, co uniwersalne, i tego, co jednostkowe w świadomości, aczkolwiek jeszcze bez odniesienia społecznego.

Etyka marksistowska nie uznaje raz na zawsze ukształtowanego systemu kategorii, albowiem w konstruowaniu systemu zakłada jako punkt wyjścia rozwój przedmiotu (moralności) i rozwój poznania. System kategorii etyki marksistowskiej wyraża pogłębianie się poznania od zjawiska ku istocie, od istoty pierwszego rzędu ku istocie głębszej itd. Widzimy tu jeden z przykładów postępowania od konkretności ku abstrakcji i od abstrakcji ku konkretnej rekonstrukcji własnego przedmiotu, lecz już na bazie rekonstrukcji wielostronnej.

Budując system kategorii etycznych, nie wolno być niewolnikiem jednoznacznej sekwencji w ujmowaniu kategorii. Każda z nich może być właściwie pojęta jedynie wówczas, gdy zostaje wyprowadzona z innej, gdy zostają ujawnione jej proste i zwrotne powiązania z innymi kategoriami, ich współzależność. Ale obok tego wszystkiego trzeba tu zdecydowanie podkreślić konieczność uwzględniania różnic w ładunku treści, jaką zawierają poszczególne kategorie etyki. Nie ulega wątpliwości, że kategorie dobra i zła, sprawiedliwości mogą być uznane za wyjściowe w systemie pojęć etycznych, albowiem określają one wyjściowe kryteria oceny; odróżniają autentyczne wartości od pozornych, to, co moralne, od tego, co niemoralne, wskazują stopień adekwatności w ocenie zjawisk moralnych. Jeśli natomiast chodzi o takie pojęcia, jak obowiązek, sumienie, godność, to przy całej swej normatywności zawierają one wyraźny moment motywacyjny, charakteryzują stosunki zwracające się od działającego podmiotu ku społeczeństwu. Dlatego wydzieliśmy je w odrębną grupę. Takie zaś kategorie, jak szczęście i sens życia łączy zdecydowanie zarysowujący się moment prognostyczny, albowiem programują one dalekosiężne cele życia oraz ich ocenę z punktu widzenia potrzeb społecznych i jednostkowych.

Tak więc doświadczenie w zakresie badania kategorii etycznych upoważnia do stwierdzenia, że konstruowanie systemu kategorii etycznych nie może być dokonywane jednopłaszczyznowo. Nie można stawiać w jednym szeregu kategorii opisujących strukturę i funkcje moralności (należą do nich np. norma, ocena, motyw) oraz kategorii ujawniających istotę norm moralnych, ocen i motywów, tj. kategorii dobra i zła, obowiązku, sumienia itd. Ponieważ kategorie drugiego rzędu wyrażają istotę moralności w ogóle i jej komponentów, możemy stwierdzić, że kategorie pierwszego rzędu (strukturalno-funkcjonalne) pozostają do nich w stosunku zło-

żonego podporządkowania. Kategorie strukturalne odzwierciedlają się w treści kategorii drugiego rzędu jako cechy moralności. Każda kategoria moralna może występować zarówno w charakterze normy, oceny, jak i w charakterze motywu. Dobro jest zarazem i normą, i motywem, i samym czynem, i jego skutkiem. To samo możemy powiedzieć o wszystkich innych kategoriach.

Ujawnienie logiki współzależności kategorii strukturalnych jest zadaniem skomplikowanym. Ale już dziś jest dla nas rzeczą dostatecznie jasną, że podstawą stosunku między takimi kategoriami, jak norma, ocena, motyw, przekonania moralne i wiedza o moralności, jest dialektyka wzajemnego przenikania się społecznego i jednostkowego aspektu moralności, uwzględnianie wolnej woli podmiotu jako subiektywnej formy przejawiania się obiektywnej konieczności społecznej.

Jaki wniosek należałoby z tego wyciągnąć? Po pierwsze, że badanie systemu kategorii na gruncie etyki marksistowskiej nie jest celem samym w sobie, lecz bada je ona po to, ażeby głębiej i bardziej wszechstronnie opanować mechanizm regulacji moralnej, podporządkowując to heurystyczne zadanie szlachetnemu celowi wychowania komunistycznego. Po drugie, rozwiązanie powyższego zadania polega na połączeniu analizy treściowej (normatywnej) i teoretycznej (metodologicznej) na wszystkich etapach (poziomach) badania kategorii etycznych. Tak więc wypowiadamy się przeciwko rozłączaniu i przeciwstawianiu ujęcia normatywnego i ujęcia metodologicznego, aczkolwiek dostrzegamy różnice zachodzące między nimi.

Леонид М. Архангельский

К ВОПРОСУ ИССЛЕДОВАНИЙ НАД ЯЗЫКОМ МОРАЛИ

В советской этической литературе исследование языка морали определяется как «исследование этических категорий». Категориями же считаются понятия добра и зла, обязанности, совести, достоинства, счастья и смысла жизни. Совокупность категорий носит открытый характер, но традиционные категории всегда будут составлять основной корень системы этических понятий. Причиной существенных трудностей, на какие наталкивается интерпретация сущности этических категорий, является факт, что они формируются на стыке двух форм общественной сознательности — нравственности и этики, понимаемой как наука о морали. Следовательно, с одной стороны, они являются научными понятиями, с другой же — содержат в себе свойства морали: нормативность, характер аксиологический

и мотивирующий. Определяясь как защитник программы марксистской этики как науки, стремящейся построить систему этических категорий, автор предостерегает перед чрезмерным подчёркиванием значения экономического фактора, ибо этим способом можно потерять из поля зрения свойственные черты этики.

Leonid M. Arkhangelskii

CONCERNING THE STUDY OF THE LANGUAGE OF MORALS

In Soviet ethical literature, the study of the language of morals is denoted as "the study of ethical categories". These categories include the concepts of good and evil, duty, conscience, dignity, happiness and meaning of life. The set of categories is open but these traditional categories will always constitute the core of the system of ethical concepts. Remarkable difficulties in interpreting the nature of ethical categories result from the fact that they develop on the borderland between two forms of social consciousness — morality and ethics conceived of as the science of morals. Thus, on the one hand, they are scientific notions, but, on the other, they retain the specific qualities of morality: prescriptivity, evaluativeness and evokativeness. While professing his allegiance to the programme of Marxist ethics as a science intended to develop a system of ethical categories the author points out the danger of overrating the role of the economic factor as this may lead to misapprehending the specific qualities of ethics.